

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem
**STRADANJE SRBA, JEVREJA, ROMA I OSTALIH
NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE**

**ZBORNİK RADOVA
Knjiga 2**

27. januar 2023. Beograd

Tenth Scientific Conference with International Participation
**SUFFERING OF SERBS, JEWS, ROMA AND
OTHERS IN THE FORMER YUGOSLAVIA**

**PROCEEDINGS
Volume 2**

January 27th 2023, Belgrade

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo
Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd

Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd

Institut za srpsku kulturu
Priština - Leposavić

Fakultet za poslovne studije i pravo
Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo
Univerziteta „Union - Nikola Tesla“, Beograd
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem

**STRADANJE SRBA, JEVREJA,
ROMA I OSTALIH NA TERITORIJI
BIVŠE JUGOSLAVIJE**

Zbornik radova

Knjiga 2

Beograd, Republika Srbija 2023

Izdavač

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija

Suizdavači

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Za izdavača

Prof. dr Milan Radosavljević, dekan Fakulteta za poslovne studije i pravo

Odgovorni urednici

Prof. emeritus dr Života Radosavljević,
Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Srbija

Prof. dr Dragan Tančić,

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, Srbija

Doc. dr Viktorija Rjapuhina,

Institut za srpski jezik i komunikacije,
Belgorodski državni tehnološki univerzitet Šuhov, Rusija

Dizajn korica

Pavle Nikolić

Priprema za štampu

Dušan Stamenović

Štampa

Štamparija Draslar List, Beograd

Godina

2023.

Tiraž: 100

Redakcija

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Jurija Gagarina 149A, Staro sajmište 29
11070 Novi Beograd
Telefon: +381 11 31 31 246
mejl: holokaust.sajmiste@fsp.edu.rs
www.fsp.edu.rs

ISBN 978-86-6102-118-3

THE LEGACY OF THE CRIMINAL PROSECUTION BEFORE THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL IN NUREMBERG.	203
<i>Mirza Totić</i>	
DECA MAJKE KNEŽPOLJKE.	221
CHILDREN OF „Majka Knežpoljka“	223
<i>Jasmina Tutunović – Trifunov</i>	
INTEGRACIJA METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA MENADŽMENTA I DEMOGRAFIJE: OMOGUĆAVAJUĆI I OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI RAZVOJA JEVIJEJSKE ETNIČKO-KONFESIONALNE ZAJEDNICE U REPUBLICI SRBIJI.	231
INTEGRATION OF MANAGEMENT AND DEMOGRAPHY RESEARCH METHODOLOGY: ENABLING AND LIMITING FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE JEWISH ETHNO-CONFSSIONAL COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF SERBIA	233
<i>Milan Vemić</i>	
STRADANJE ŠPANSKIH JEVIJEJA (SEFARDA) IZ NIŠA I PIROTA ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA	253
SUFFERING OF THE SPANISH JEWS (SEPHARDIM) FROM NIS AND PIROT DURING THE SECOND WORLD WAR.	255
<i>Milena Vidosavljević</i>	
IZ POVIJESTI PROGONA ROMA U ZEMLJAMA OKUPIRANE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA	265
FROM THE HISTORY OF THE PERSECUTION OF THE ROMA IN THE COUNTRIES OF THE OCCUPIED KINGDOM OF YUGOSLAVIA DURING THE SECOND WORLD WAR.	267
<i>Danijel Vojak</i>	
МАСОВНИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА, НА ТЕРИТОРИЈИ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИМЕ ЧЕГА? ЗАШТО?	293

STRADANJE ŠPANSKIH JEVREJA (SEFARDA) IZ NIŠA I PIROTA ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA

Milena Vidosavljević

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, Republika Srbija;
mika_vido_88@yahoo.com

Apstrakt: Kada je sefardsko stanovništvo proterano iz Španije 1492. i Portugalije 1496. godine, životni tok i sudbina ovog naroda su se potpuno menjali i prilagođavali novim sredinama. Tražeći utočišta u drugim državama, Sefardi su se okrenuli balkanskim zemljama i počeli da naseljavaju mnoge srpske gradove, među kojima su bili Niš i Piroto. U pomenutim gradovima, španski Jevreji formirali su jevrejske zajednice i uprkos životnim nedaćama, između dva svetska rata, sve vreme su ulagali u obrazovanje svoje omladine i omogućavali članovima zajednice da se ostvare u kulturnim i sportskim aktivnostima. Iako je njihova namera bila da očuvaju svoj etnički identitet, neizbežna asimilacija srpskom stanovništvu je sve veća bila od kako je jevrejska omladina ušla u srpski obrazovni sistem i time postepeno doprinosila da se njihov jezik postepeno gubi i održava, isključivo, unutar porodica. Međutim, mnogi ratovi, počevši od srpsko-bugarskog rata, preko Balkanskih ratova, Prvog svetskog rata sve do Drugog svetskog rata uticali su nepovoljno na Sefarde, što se i na kraju odrazilo na njihov, takoreći, nestanak nakon Holokausta, kada je veći broj Jevreja stradao u ovom stravičnom događaju. Naime, u to vreme, Kraljevina Jugoslavija je imala oko 70.000 Jevreja, od kojih je bilo oko 60% Aškenaza i 40% Sefarda. Većina njih je živela u gradovima i činila je oko 0,5% stanovništva. Međutim, antisemitizam nikada nije bio tolike jačine, kao u tom periodu, kada su unutrašnja situacija i položaj Jugoslavije u međunarodnoj zajednici snažno i nepovoljno uticali i na položaj i živote španskih Jevreja u Nišu i Pirotu. Stoga je uravnoteženu i stabilnu atmosferu među jevrejskim i srpskim stanovništvom u pomenutim gradovima zaustavio Drugi svetski rat, nemilosrdni događaj koji je prekinuo živote mnogih Jevreja u tadašnjoj Jugoslaviji. Početkom rata, krenule se različite vrste zabrana i maltretiranja što je na kraju rezultiralo i hapšenjem većina Sefarda kako u Nišu 1941. godine, tako i u Pirotu 1943. godine.

Uhapšeni i odvedeni u logor Crveni krst, Sefardi iz Niša su do 1942. godine bili zatvoreni ali je nakon proboja pomenutog logora, jedna grupa Jevreja poginula, druga pobjegla, dok je treća grupa odvedena u logor „Sajmište“ gde su stradali. Sličnu sudbinu su doživjeli i sefardski Jevreji iz Pirota koji su smešteni u logor u Sokolani, gde su doživljavali nemilosrdne torture sve do 19. marta 1943. godine kada je određeni broj zarobljenih pirotskih Jevreja odvedeno vozom u Poljsku, logor smrti – Treblinku gde su svi nastradali.

Ključne reči: Španski Jevreji, stradanje, logori, Jugoslavija, Niš, Piroto.

SUFFERING OF THE SPANISH JEWS (SEPHARDIM) FROM NIS AND PIROT DURING THE SECOND WORLD WAR

Milena Vidosavljević

Institute for Serbian Culture Pristina–Leposavic, Republic of Serbia;
mika_vido_88@yahoo.com

Abstract: *When the Sephardic population was expelled from Spain in 1492 and Portugal in 1496, the life course and destiny of this people completely changed and adapted to new environments. Seeking refuge in other countries, the Sephardim turned to the Balkan countries and began to settle many Serbian cities, among which were Nis and Pirot. In the mentioned cities, the Spanish Jews formed Jewish communities and despite the hardships of life, between the two world wars, they always invested in the education of their youth and enabled the members of the community to realize themselves in cultural and sports activities. Although their intention was to preserve their ethnic identity, the inevitable assimilation to the Serbian population was increasing since the Jewish youth entered the Serbian education system and thereby gradually contributed to the gradual loss of their language and its maintenance, exclusively, within families. However, many wars, starting with the Serbo-Bulgarian war, through the Balkan wars, the First World War and the Second World War, had an unfavorable effect on the Sephardim, which ultimately reflected in their disappearance, as it were, after the Holocaust, when a larger number of Jews died in this terrible event. Namely, at that time, the Kingdom of Yugoslavia had about 70,000 Jews, of whom about 60% were Ashkenazi and 40% Sephardim. Most of them lived in cities and made up about 0.5% of the population. However, anti-semitism was never as strong as in that period, when the internal situation and position of Yugoslavia in the international community strongly and adversely affected the position and lives of Spanish Jews in Nis and Pirot. Therefore, the balanced and stable atmosphere between the Jewish and Serbian population in the mentioned cities was stopped by the Second World War, a merciless event that ended the lives of many Jews in Yugoslavia at the time.*

At the beginning of the war, different types of bans and harassment were started, which ultimately resulted in the arrest of most Sephardim both in Niš in 1941 and in Pirot in 1943. Arrested and taken to the camp of Crveni krst, the Sephardim from Nis were imprisoned until 1942, but after the breach of the aforementioned camp, one group of Jews died, another escaped, while the third group was taken to the "Sajmište" camp, where they perished. A similar fate was experienced by the Sephardic Jews from Pirot who were placed in the camp in Sokolana, where they experienced merciless torture until March 19, 1943, when a certain number of captured Jews from Pirot were taken by train to Poland, the death camp - Treblinka, where they all perished.

Keywords: *Spanish Jews, suffering, camps, Yugoslavia, Nis, Pirot.*

UVOD

Prvi tragovi jevrejskog prisustva na teritoriji Iberijskog poluostrva prisutni su još u III veku n. e. Značajna jevrejska zajednica živela je na teritoriji današnje Španije i Portugalije koja je bila poznata pod nazivom - Sefarad. Naime, Jevreji su živeli na teritoriji Španije sve do poslednjih godina 15. veka i to u Toledu, Kordobi, Sevilji, Palma de Majorci i Heroni (Soldatić, Donić, 2011: 80).

Međutim, mnogobrojne društvene okolnosti i inkvizicija, uticale su na to da 15. vek za španske Jevreje postane nepovoljan za njihov život u toj zemlji (Soldatić, Donić, 2011: 84). Stoga, 1492. godine započeto je proterivanje Jevreja koji su odbili da pređu u katoličanstvo te je njih oko 100. 000 napustilo Španiju i krenulo da osniva sefardske zajednice na drugim teritorijama (Baho Alvares, Hil Pećorman, 2003: 103).

Od pomenutog perioda, život i sudbina Sefarda su se znatno menjali iz godine u godinu. Nakon progona, sefardsko stanovništvo krenulo je da se naseljava širom Sredozemlja: u južnoj Francuskoj, zemljama severne Afrike, Italiji, Otomanskom carstvu i Holandiji. Veći deo Sefarda se kretao ka Istoku i zahvaljujući sultanu Bajazitu II (1481-1512) naselio se u Carigradu, Solunu i gradovima Male Azije (Vučina Simović, Filipović, 2009: 41).

Osim toga, španski Jevreji pronašli su utočište i u Beogradu, Sarajevu, Bitolju, Skoplju, kao i u nekim drugim varošima Južne Srbije (Stanojević, 1926: 131), nalik Nišu i Pirotu.

SEFARDSKE ZAJEDNICE U NIŠU I PIROTU

Prema podacima iz hebrejskih izvora, prvi pisani dokument o Jevrejima u Nišu datira iz 1651. godine, dok je drugi iz 1671. kada se ističe pojedini slučaj ubistva Jevrejina, sakupljača harača u niškim selima. Međutim, vidljivo prisustvo Jevreja u Nišu i okolini oseća se tek od 1695. godine kada u velikom broju dolaze Sefardi, proterani iz Španije i Portugalije (Ćurbabić, 2011: 55-56).

U Nišu je zajednica Jevreja bila zajednička te su većinom preovladavali Sefardi, dok su manji broj činili Aškenazi, to jest, nemački Jevreji. Prema podacima Godišnjaka grada Niša iz 1938. godine, posle oslobođenja od Turaka bilo je 12. 817 stanovnika, od kojih je bilo 900 Jevreja, što znači da su činili 7, 02% stanovništva.

S druge strane, godina dolaska španskih Jevreja u Pirot nije poznata, ne pominje se ni naziv grada na spisku mesta koja su Sefardi naselili. Međutim, na važnom putu između Sofije i Niša, Sefardi nisu zaobišli Pirot i u njemu su osnovali manju jevrejsku zajednicu. Iako je pirotska jevrejska zajednica imala svega 360 članova - prema popisu iz 1879, uspevala je, u skladu sa mogućnošću, da neguje svoje običaje i doprinese razvitku društva. Uprkos nedostatku pisanih dokumenata o jevrejskom stanovništvu u ovom gradu, poznato je da je u 16. veku već postojala jevrejska zajednica koja je imala sinagogu, ritualno kupatilo, školu, sud i groblje (Lebl, 2015: 44).

Ujedno, o postojanju sefardskog naroda u Pirotu svedoči i zapis o ulozi dubrovačkih trgovaca u razvoju balkanske trgovine gde se Jevreji u XVII pominju kao važni trgovački posrednici između dubrovačkog trgovca B. Restija i lokalnog stanovništva. Takođe i nadgrobni spomenik rabina Šloma Geršona Kova iz 1739. godine sa hebrejskim zapisom ukazuje na to da su sefardske porodice imale prebivalište u ovom gradu (Velkova, Panajotović, 2015: 10-12).

Dakle, od samog početka dolaska u pomenute gradove, Sefardi su osnovali jevrejske zajednice, sinagoge, jevrejske mahale vodeći računa o svojoj veri, običajima, jeziku i identitetu, dok su nakon oslobođenja od Turaka bili aktivniji u domenu profesija, naročito u trgovini.

Takođe, Sefardi iz Niša i Pirola učestvovali su i u ratovima. Učešćem u ratu, niški Jevreji su pomogli lokalnom stanovništvu i u čast njihovog herojstva 1929. godine, pored Niške Banje, podignut je spomenik palim borcima u Prvom svetskom ratu, gde se nalaze i imena osamnaest niških Jevreja. Pirotski Sefardi su, takođe, nesebično pomagali srpskom lokalnom stanovništvu i ratovali, najpre u Balkanskim ratovima od 1912. do 1913, a potom i u Prvom svetskom ratu od 1914. do 1918. godine. Prema podatku iz 1913. godine u redove srpske vojske mobilisano je 35 pirotskih Jevreja, to jest, 14% Jevreja u tom gradu (Lebl, 2015: 49).

Međutim, najveći procvat sefardskih zajednica u Nišu i Pirotu zabeležen je u periodu između dva svetska rata. U tom periodu, Sefardi su bili aktivni u gradskom životu, radili su na poboljšanju obrazovanja omladine, kao i kulturnih aktivnosti te su osnivali različita društva koja su se bavila temom cionizma, zatim pevanjem, sportom i pitanjima jevrejskih žena.

U tom smislu, već prvih godina 20. veka u Nišu su se osnovala udruženja kao što su: Cionističko udruženje *Cion*, srpsko-jevrejsko pevačko društvo *David*, sportsko društvo *Cion*, ženska društva *Debora* i *WIZO*.

Što se tiče Sefarda iz Pirola, Velkova i Panajotović (2015: 51) ukazuju na to da su nakon Prvog svetskog rata aktivno učestvovali u kulturnom životu Pirola.

S tim u vezi, Sefardi su imali hor, koji je često nastupao u sinagogi i na ostalim svečanostima kao i tamburaški orkestar od 1921. do 1923. godine. Pored toga, bavili su se glumom i pozorištem dok su se, takođe, istakli i u domenu sporta kao članovi upravljačkih odbora, učesnici u osnivačkim skupštinama, fudbaleri i fudbalske sudije u klubovima.

Dakle, sve do početka Drugog svetskog rata, sefardsko stanovništvo u Nišu i Pirotu je uspevalo da osnaži svoju zajednicu, unapredi obrazovni i kulturni aspekt naroda. Osnivanjem društvenih organizacija i škola, kao i postepenim prelaskom na srpsko obrazovanje, pomenuti narod je omogućio svojim članovima da se usavršavaju i napreduju koliko je to bilo moguće s obzirom na okolnosti koje su ih zadesile. Međutim, nemilosrdan istorijski događaj iz 1941. godine zaustavio je jevrejsko stanovništvo u nameri da slobodno žive, rade i jačaju sopstveni identitet.

ŠPANSKI JEVREJI IZ NIŠA TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA

Dve godine pre početka Drugog svetskog rata, tačnije 1939. godine, Dragiša Cvetković, tadašnji predsednik Vlade i ministar unutrašnjih poslova, pokušao je da upozori jevrejsku zajednicu u Nišu, na čelu sa dr Borivojem Berahom, rabinom Avramom Danitijem i Mošom Berahom, na teška vremena koja im dolaze i posavetovao ih je da napuste Niš i uz njegovu pomoć krenu ka Turskoj. Međutim, članovi niške jevrejske zajednice nisu ozbiljno shvatili upozorenje, smatrajući da se radi o političkoj smicalici, što će nakon dve godine prouzrokovati loše posledice po njihov narod (Ozimić, 2001: 82).

Godine 1941. nemačke trupe su ušle u Niš i zatekle 562 Jevreja, što je tada činilo 1% ukupnog stanovništva grada (Milentijević, 1978). Od tada je krenulo plansko istrebljivanje jevrejskog stanovništva, pri čemu su ukinuta skoro sva prava, dok su nemačke trupe njihovu imovinu nemilosrdno uništavale i pljačkale (Ćurbabić, 2011: 56-57).

S tim u vezi, Koljanin (1992: 56) ističe da su 16. aprila 1941. godine, nemačke vlasti naredile registrovanje svih Jevreja kako u Beogradu, tako i u drugim gradovima tadašnje okupirane Srbije. Iz tog razloga, mnogi Jevreji su pobjegli i krili se u drugim gradovima, među kojima je bio i Niš. U tom periodu, 25 Jevreja je pobjeglo iz Beograda u Niš, dok je spas od hapšenja i smrti pronašao jedan broj Jevreja koji je izbegao iz Nezavisne Države Hrvatske.

Kada su se vojne i civilne vlasti formirale u Nišu, Milovanović (1983: 91) navodi da je za Jevreje od 14 do 60 godina i Jevrejke od 14 do 40 godina uve-

den prinudni rad. Španski Jevreji su radili na stovarištima, u magacinima, na utovaru i istovaru na željezničkoj stanici, kao i na gradnji puta Niš-Medoševac, Popovac-Novo Selo. Osim toga, jedan deo grupe je dobio bele trake sa natpisima nemačke radne komande i poslat je da raščišćava ruševine po gradu i u okolini.

Uprkos ponižavanju i otimanju imovine, period do oktobra 1941. godine je bio donekle podnošljiv za Sefarde u Nišu. Međutim, 10. oktobra 1941. godine izdato je naređenje da se svi taoci, komunisti, kao i muški Jevreji uhapsu (Glišić 1970: 62).

U prilog tome, Ozimić (2011: 255-256) navodi da je započeto hapšenje i Jevreja u Nišu. Naime, najpre su Jevreji mislili da će ponovo biti poslani na prinudni rad, međutim, uhapšeni su i prebačeni u logor na Crvenom krstu, dok su Jevrejke sa decom prebačene u logor u januaru 1942. godine. Prema izjavi Vulića, Jevreji su radili u kompleksu samog logora, te su pored rada na izgradnji bodljikave žice i osmatračnica, bili angažovani i za seču drva, izgradnju živinarnika kao i za radove na željezničkoj stanici. Pored teških uslova, Jevreji su planirali bekstvo iz logora te je 12. februara 1942. godine 105 logoraša uspelo da pobjegne, dok je 42 ostalo zarobljeno na žicama i u dvorištu (Ozimić, 2011: 8).

„Nakon proboja logora na Crvenom krstu 1942. godine kada je oko stotinu logoraša pobjeglo, neki deo jevrejskog stanovništva poginuo, dok je drugi deo odveden u logor Sajmište“ (Viličić et al., 2014: 27- 28). Dakle, posle pomenutog događaja, usledilo je nemilosrdno, potresno i veliko streljanje muške jevrejske dece starije od 15 godina kao i odraslih muških Jevreja od strane nemačkih vojnika.

Koljanin (1992: 56, 58) ukazuje na podatak da je početkom decembra 1941. godine izdato naređenje o transportu preostalih Jevreja iz svih logora u tadašnjoj okupiranoj Srbiji u logor na Sajmištu kod Zemuna. U pomenutom logoru bilo je zatočeno 5.645 Jevreja početkom februara 1942. godine, dok se 600 Jevreja očekivalo iz niškog logora. Kada su iznemogli niški Jevreji pristigli, kao i ostali, bili su smešteni u paviljone koji su tokom čitave noći bili osvetljeni. Spavali su na drvenim ležajima po dvoje ili više zatvorenika. U jednom od paviljona nalazilo se kupatilo sa deset tuševa dok je taj isti paviljon služio i kao mrtvačnica.

Prema izjavi Blanke Milanović, deportovanje Jevreja u logore na istoku Evrope nije bilo izvodljivo te je plan bio da se pitanje ovog naroda reši u Srbiji. Otuda je bilo neophodno da svi preostali Jevreji budu okupljeni i skocentrisani na jednom mestu, to jest, u jevrejskom logoru na Sajmištu (Ozimić. 2011: 14). Plan je bio nehuman, nemilosrdan i stravičan jer je u periodu između marta i maja 1942. godine izvršeno masovno uništavanje kako niških, tako i ostalih Jevreja u gasnom kamionu. Svi niški logoraši su pokopani u Jajincima ispod Avale.

ŠPANSKI JEVREJI IZ PIROTA TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA

Kako su sa svih strana dolazile vesti o stradalim niškim i beogradskim Jevrejima pod nemačkom vlašću, tako da su pirotski Sefardi bivali svesniji šta ih sve iščekuje. Ubrzo su i u Pirotu krenule različite vrste zabrana i maltretiranja što je na kraju rezultiralo i hapšenjem većina Sefarda u Pirotu 12. 3. 1943. godine. Smešteni u logor u Sokolani, pirotski Sefardi su doživljavali nemilosrdne torture do 19. marta iste godine kada je određen broj zarobljenih pirotskih Jevreja odvedeno vozom u Poljsku, logor smrti – Treblinku gde su svi stradali (Lebl, 2015: 98).

Sličan podatak je pronađen i u *Izveštaju generalnom konzulu Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu o hapšenju i deportovanju Jevreja iz Pirota 12. marta 1943.* koji je pisan od strane Leona M. Sida (1944). Naime, Sid (1944) ističe da su svi španski Jevreji deportovani iz Pirota 21. marta 1943. godine u Lom (Bugarska). Kako Sid napominje, postoji spisak 176 deportovanih lica kao i da je jedno jevrejsko dete pod imenom Izi ostalo u Pirotu u srpskoj porodici. Takođe, Leon Sid i njegova supruga su dobili pomoć od strane Srba u Pirotu sve do trenutka kada su uspeali da pobjegnu iz grada. Oni su sve vreme krili po raznim spskim kućama, poljima, podrumima sve dok 21. decembra nisu uspeali da pređu tursku granicu i 11. januara 1944. godine stignu u Jerusalem bez ikakvih materijalnih sredstava.

Dakle, Sid (1944) u *Izveštaju* ukazuje na razne vrste agresije od strane bugarske policije zbog kojih je srpski i jevrejski narod u ovom gradu počeo da beži u avgustu 1943. godine. Takođe, detaljno opisuje tadašnju torturu koju su bugarske vlasti sprovodile nad narodom i navodi podatke o logoru u kom su bili interirani Sefardi iz Pirota.

Naime, prema pomenutom *Izveštaju* i rečima Sida (1944), 28. avgusta 1942. godine publikovan je Zakon kojim se zabranjivao svaki rad Jevreja i sve nekretnine su bile konfiskovane. Osim toga, prema ovom Zakonu, pirotskim Jevrejima se nije priznavalo državljanstvo te su oni imali srpsko a ne jugoslovensko državljanstvo i iz tog razloga morali su da plaćaju veći porez (takse) kao strani državljani. Pomenuto je trajalo sve do 12. marta 1943. godine, kada su u rano jutro naoružani žandari upali u kuće pirotskih Jevreja i odvodili ih naglo dajući im pola sata da uzmu od stvari što je bilo neophodno. Svi pirotski Jevreji, poluobučeni i uplašeni, bili su saterani u dvorištu Pirotske gimnazije gde su ih bugarski policajci pretresali, pljačkali, oduzimali lične legitimacije i ponašali se varvarski prema njima.

„Strpavši nas sve zajedno odmah su nas zaključali i postavili kordon žandarmerije da nas čuva i ne dozvoli pirotskom građanstvu da dođe u dodir sa nama“ (Sid, 1944: 6). Pirotski Jevreji su u ovom logoru bili zatvoreni 7 dana, to jest, do 19. marta kada je njih 178 pušteno u neizvesnost, to jest, u smrt. Za to vreme, policijski načelnik je sa ostalim članovima bugarske policije maltretirao i zlostavljao jevrejske žene kojima niko nije mogao da pomogne.

ZAKLJUČAK

Španski Jevreji su se od 15. veka, kada su prognani, suočavali sa mnogobrojnim životnim izazovima. Tražeći novi dom, Sefardi su pronašli utočišta i u gradovima današnje Srbije, nalik Nišu i Pirotu. Ovaj narod je u pomenutim gradovima gradio novu jevrejsku zajednicu i održavao tradiciju, običaje, religiju, jezik. Sve do Drugog svetskog rata, Sefardi su u Nišu i Pirotu bili aktivni u obrazovanju, kulturi, trgovini i ostalim domenima. Međutim, 1941. godine, „uravnoteženu atmosferu među jevrejskim i srpskim stanovništvom zaustavio je Drugi svetski rat, nemilosrdni događaj“ (Vidosavljević, 2016: 1010) u kom su Jevreji doživeli najstrašnije torture i stradanje, počevši od njihove imovine i svega što su dotad gradili, sve do gubitka života.

U Nišu su Jevreji bili uhapšeni i odvedeni u logor od strane nemačkih trupa u oktobru 1941. godine, dok su u Pirotu u martu 1943. godine od strane bugarskih policajaca. Većina Jevreja je iz ovih gradova, tokom Drugog svetskog rata, doživela strašne torture nalik oduzimanju imovine, uskraćivanju sva prava, prinudnom radu, hapšenju, odvođenju u logore i na kraju, smrti.

Uprkos svim dešavanjima, danas se u Nišu i dalje oseća da su Sefardi nekada živeli u tom gradu. Ulica Davidova, kao i sinagoga, koja i dalje postoji kao izložbeni prostor, jesu pokazatelji postojanja nekadašnje jevrejske zajednice. Takođe, u Nišu postoji Memorijalni kompleks 12. februar, kao večito sećanje na stradanje Jevreja i njihov herojski otpor, gde je moguće videti predmete, dokumenta i fotografije logoraša. S druge strane, „imajući u vidu je ovaj tragičan događaj uticao da svi članovi sefradske zajednice u Pirotu nestanu“ (Vidosavljević, 2019: 493), njima je u čast podignut spomenik u vidu polomljene Davidove zvezde u Jevrejskoj ulici 2011. godine što pokazuje koliki su dubok trag ostavili i u ovom gradu.

LITERATURA

- Baho Alvares, F., Hil Pećaroman, H. (2003). *Istorija Španije* (prevela sa španskog Biljana Bukvić). Beograd: Clio.
- Ćurbabić, S. (2011). Život i tragedija niških Jevreja 1941-1942. *Peščanik*, 9, 55-71.
- Glišić, V. (1970). *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*. Beograd: Rad Koljanin, M. (1992). *Nemački logor na Beogradskom Sajmištu 1941-1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Lebl, Ž. (2015). *Jevreji u Pirotu, drugo dopunjeno izdanje*. Pirot: Muzej Ponišavlja Pirot.
- Milentijević, Z. (1978). *Jevreji zatočenici logora Crveni krst*. Niš: Narodni muzej.
- Milovanović, M. M. (1983). *Nemački koncentracioni logor na Crvenom krstu u Nišu i streljanja na Bubnju*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga; Opštinski odbor SUBNOR Niš.
- Ozimić, N. (2011). Jevreji u logoru na Crvenom krstu, *Zbornik Narodnog muzeja Niš*, br. 20, 255-256
- Ozimić, N. (2011). *Dr Velizar Pijade heroj logora na Crvenom krstu*, Niš: Narodni muzej.
- Ozimić, N. (2001). *Jevreji Niša. Naučni podmladak*, Humanitas, 1-4, 14 -124.
- Sid, L. M. (1944). Izveštaj generalnom konzulu Kraljevine Jugoslavije u Jerusolimu o hapšenju i deportovanju Jevreja iz Pirotu 12. marta 1943.
- Soldatić D., Donić Ž. (2011). *Svet hispanistike, Uvod u studije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Stanojević, S. (1926). *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*. Zagreb: Bibliografski zavod.
- Velkova, S., Panajotović, M. (2015). Šalom iz Pirot. Pirot: Muzej Ponišavlja Pirot.
- Vidosavljević, M. (2019). „La comunidad sefardí en Pirot“ en: A. Pejović et. al (eds.), *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad, Actas de la Segunda conferencia nacional de hispanistas serbios, celebrada del 20 al 22 de septiembre de 2018 en la Facultad de Filología (Universidad de Belgrado), Facultad de Filología, Belgrado 2019*, 479-494.
- Vidosavljević, M. (2016). Sefardska zajednica u Nišu, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 4/159-160, 995-1011.
- Viličić, S., Stojanović, D., Mihajlović, Đ., Mevorah, V. (2014). *Portreti i sećanja jevrejske zajednice Srbije pre Holokausta: Priručnik za nastavnike i nastavnice*. Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije.
- Vučina Simović, I., Filipović, J. (2009). *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu*. Beograd: Zavod za udžbenike.